

**GUPVI, GULAG –
MAGYAROK A SZOVJET LÁGERBIRODALOMBAN
1944/45–2019/20**

A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága
VIII. nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete

Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága
Miskolc, 2021

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Nemzeti Levéltár.

Szerkesztette:
Bognár Zalán és Muskovics Andrea Anna

Lektorálta:
Bertalan Péter

Tördelte:
Mahmoudi-Komor Judit

Közreműködött:
Makra Mónika

A rezüméket fordította: Molnár Erzsébet
Anyanyelvi lektor: Colin Swatridge

A borítót Bielik István a Perm-36-os GULAG-táborról készített fotója felhasználásával
Radics Eszter tervezte.

ISBN 978-615-01-2332-5

© Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, 2021
© Szerzők, 2021

Kiadja a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága.
www.gulag.hu; info.gulag.gupvi@gmail.com
A kiadásért felel Majorszki András,
a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága ügyvezető elnöke.

Nyomdai munka: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Megnyitó beszéd	10
Köszöntő beszéd	14
GUPVI, GULÁG	17
SCHMIDT MÁRIA: Rabszolgasorsra kényszerítve	19
BOGNÁR ZALÁN: 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztesége a magyar és a szovjet források tükrében	30
MÁTHÉ ÁRON: Policok, muszkavezetők és a deportáló bizottságok	64
HATÁRON TÚLI MAGYAROK A GUPVI LÁGEREIBEN	85
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF: „Ha a jóisten hazasegít, nehezen fognak megismerni.” Erdélyi magyarok és németek a GUPVI lágervilágában és hazatérésük körülményei	87
BENKŐ LEVENTE – PAPP ANNAMÁRIA: Állampolgárság vagy/és nemzetiség? Romániai magyarok és németek alattvalói/etnikai hovatartozásának értelmezése a második világháborús fogság és a hazatérés idején	104
MOLNÁR D. ERZSÉBET: Túlélve a túlélhetetlent. „Málenkij robotra” hurcoltak visszatérése Kárpátaljára	132
KÖTELES LÁSZLÓ: A „málenkij robotra” elhurcolt szlovákiai magyarság, 1944–1953	151
MAGYAROK A HATÁRON INNEN ÉS TÚLRÓL A GULAG TÁBORAIBAN	175
CSEH GERGŐ BENDEGÚZ: A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság és az elhurcolt magyarok	177
BANK BARBARA: Az ellenségkép új szintre emelése, avagy a Kiss Szaléz- ügy – gondolatok	189
SZEKÉR NÓRA: A Szovjetunióba hurcolt Csomóss Miklós és társai története	205
MOLNÁR IMRE: Esterházy János sorsa és szenvedése	229

ÚJ KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK, AZ ELHURCOLTAK EMLÉKEZETE	257
SZABÓ CSABA: Megkésztet főhajtás. A második világháború következtében Szovjetunióba hurcolt magyar állampolgárok nyilvántartó kartonjainak feldolgozása	259
MENCZER ERZSÉBET: A GULAG rabtelepei Kazahsztánban	283
HAVASI JÁNOS: A közmédia szerepe a szovjet önkényuralom áldozatai emlékének megőrzésében	288
DUPKA GYÖRGY: 30 éve indult el a GULAG-GUPVI tabudöntő kutatás és épült fel emlékezetpolitikánk epicentruma, a Szolyvai Emlékpark (1989–2019)	302
MAKRA MÓNICA: Velünk élő történelem. Tapasztalatok a Magyar Nemzeti Múzeum Málenkij Robot Emlékhelyen	301
W. MÜLLER JUDIT: Több mint élettörténetek. Sorsok	347
FORRÁSKÖZLÉS	357
SZULOVSKY JÁNOS: „Mentek tik... az orosz szovjet paradicsomba, amit leromboltatok, majd felépítitek!” Élet és halál a dnyepropetrovski lágerben egy parasztember visszaemlékezése tükrében (1945–1948)	359
A KÖTET SZERZŐI	415
GULÁG- ÉS GUPVIKUTATÓK NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA	417
FÜGGELÉK	419

1 MILLIÓNÁL TÖBB VAGY KEVESEBB?

A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztése a magyar és a szovjet források tükrében

Az utóbbi évtizedben végre ismét előtérbe került a szovjet fogságba került magyar állampolgárok létszáma. Azért végre, mert e sorok szerzője már egy 1999-ben a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban megtartott konferencián is 900 000 főre tette a szovjet fogságba vetett magyar állampolgárok számát, amely meg is jelent a konferenciáról készült kötetben 2001-ben.¹ Mégis teljes némaság vette körül az akkori, logikusan levezetett 900 000 fős létszámadatot, és mindenféle cáfolat nélkül maradt a szakmai és a közéletbe beleégett 600 000 fős fogolylétszám. Ezt az állóvizet bolygatta kissé fel a Magyar Országgyűlés 41/2012. (V. 25.) OGY határozata, amely november 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjává nyilvánította. Ebben a rendeletben már mintegy 800 000 főre tették – Menczer Gusztáv számításai alapján² – azoknak a magyaroknak a számát, „*akiket 1944 őszétől kezdve hadifogolyként vagy internáltként a Szovjetunióba hurcoltak több éves kényszermunkára, vagy a II. világháborút követően a folyamatosan kiépülő kommunista diktatúrában a magyar hatóságok hathatós közreműködésével koholt vádak alapján 5–25 évre száműztek a Gulag rabtelepeire*”.³

Ezt követően a 2015-ben meghirdetett Gulág(-Gupvi) Emlékév kapcsán került ismét előtérbe és a szakmai berkeken belül vált ismét vita tárgyává a szovjet fogságba esett magyar állampolgárok száma.

A létszámkérdés megoldatlanságára és a 600 000 fős szovjet fogságba került magyar fogolylétszám tarthatatlanságára az a közel 700 000 személyi katon vitte rá ismét a figyelmet,⁴ amelyet a Magyar Nemzeti Levéltár vásárolt meg a Magyar Kormány anyagi támogatásával 2019-ben az Orosz Állami Katonai

¹ BOGNÁR 2001.

² MENCZER 2007: 138–150.

³ 41/2012. (V.25.) OGY HATÁROZAT 2012.

⁴ Időközben, 2021. február 25-én a Magyar Nemzeti Levéltár honlapján lehetővé vált a 681 955 személyi katon adataiban való kutatás, illetve személyek megkeresése. Az adatbázist lásd: SZOVJET TÁBOROK MAGYAR FOGLYAI É. N.

Levéltártól (Rosszjizskij Goszudartszvennij Vojennij Arhiv – RGVA). Ugyanis ez a közel 700 000 karton alapvetően azoknak a magyar nemzetiségű személyeknek az adatait tartalmazza, akik eljutottak a szovjetunióbeli céltáborokba és megélték a regisztrálásukat. Tehát azok a honfitársaink, akik a Kárpát-medencei gyűjtő- és átmeneti- vagy a romániai elosztótáborokban, a gyalogmenetek vagy a vasúti kiszállítás alatt haltak meg, azok nincsenek benne ebben a közel 700 000 főben, valamint azok nagyobb része sem, akiket az említett táborokból szabadon bocsátottak. De először nézzük meg, hogyan alakult történetiségében a második világháborús (hadi)foglyok⁵ létszáma?

A második világháború következtében a Szövetséges Hatalmak (hadi)fogságba került magyar állampolgárok létszámáról többféle adat látott napvilágot, a 800 000-900 000 fő⁶től az 1,3-1,4 milliós létszámig.⁷ A szovjet fogságba kerültek létszámáról is többféle szovjet, magyar adat, számítás létezik a 477 000 fő⁸től a 600 000,⁹ a 700 000,¹⁰ illetve több mint 700 000¹¹ és a több mint 800 000-en¹² keresztül a 900 000,¹³ 1 millió főig.¹⁴ (1. táblázat)

Sőt indirekt módon Romsics Ignác is – aki ugyan a hadifogolykérdéssel nem foglalkozott, mégis aki alapos körütekintéssel szokott dolgozni – 600 000 főnél többre, mintegy 900 000 főre teszi a szovjet fogságba került magyarok létszámát. Ugyanis a *Magyarország története a XX. században* című kötetében a szovjet fogságba került magyar hadifoglyok hazatérésével kapcsolatban a következő meglepő adatokat írja: „1946 végéig összesen mintegy 300 ezren, 1947-ben 128 ezren, s 1948-ban 170 ezren térhettek haza a Szovjetunióból.”¹⁵

⁵ A (hadi)fogoly szó ilyen módon való írása azt fejezi ki, hogy a szovjetek a katonákon kívül civilek százezreit hurcolták el „hadifogolyként”. Másrészt a korabeli, a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon a tömegesen fogságba vetett civilekről is csak mint „hadifoglyokról” lehetett beszélni.

⁶ STARK 1989a: 51.; FEHÉR KÖNYV 1950: 18.

⁷ FÜR 1984: 39.

⁸ VARGA 2009: 161.

⁹ STARK 1989a: 52.

¹⁰ FÜZES 1994: 32.

¹¹ KOROM Mihály 700 000-720 000 szovjet fogságba esett magyar katonáról tesz említést. (KOROM 1984: 3.) „...a szovjet fogságba esettek és elhurcoltak teljes létszáma meghaladja a 700 ezer főt.” (STARK 1991: 40.)

¹² MENCZER 2007: 138–150.

¹³ BOGNÁR 2001.

¹⁴ BOGNÁR 2017a: 45–70.

¹⁵ ROMSICS 1999: 297. Romsics Ignác 1945–1946-ra vonatkozó adatához feltétlenül hozzá kell tenni, hogy az ott említettek nagyobb részét, minimum 180 000 embert nem a Szovjetunióból engedték haza, hanem még jóval azelőtt, hogy kiérkezhetek volna a szovjetunióbeli céltáborokba, vagyis többségüket a magyarországi, közép-európai, valamint a romániai gyűjtő-, átmeneti- és elosztótáborokból engedték szabadon még 1945-ben.

Név	Trianoni 9,3 milliós Magyarország területéről	Második világháborús, 14,7 milliós Magyarország területéről
Korom Mihály (1984)	550 000-570 000 katona	700 000-720 000 katona
Stark Tamás (1989, 2006)		600 000-700 000 katona + civil
Füzes Miklós (1994)	600 000 katona + minimum 100 000 civil	
Bognár Zalán (2001, 2017)	650 000-700 000 katona + civil	900 000-1 000 000 katona + civil
Menczer Gusztáv (2007)	760 000 < katona + civilek = 800 000 < fő	
Varga Éva Mária (2009)	555 000-565 000 katona + civil	

1. táblázat: A szovjet fogságba vetettek létszámának meghatározásai a magyar történészek, kutatók részéről

Tehát csak 1948-ig közel 600 000 főre teszi a hazatért magyar hadifoglyok létszámát. (Ugyanakkor ezek a számok csak abban az esetben lehetnek valósak, ha a trianoni határon túlra visszatérő magyarok, illetve egykori magyar állampolgárok is benne foglaltatnak. Ugyanis a hivatalos magyarországi adatok, vagyis a Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság nyilvántartó könyvei szerint 1947-ben 100 400 fő, míg 1948-ban 84 310 fő érkezett haza a szovjet fogságból.)¹⁶ Mivel abban már egyetértés alakult ki a téma kutatóinak többsége között, hogy a szovjet fogságba kerülteknek mintegy egyharmada nem élte túl a szovjet fogságot, tehát, ha 600 000 a túlélő kétharmad, akkor mintegy 900 000 főre tehető a szovjet fogságba került magyarok létszáma. (Sajnos Romsics Ignác azt nem jelölte meg, hogy honnan vette ezeket az adatokat.)

Mindezek jól mutatják a kérdés kutatásának buktatóit, nehézségeit, amelyek egyrészt az adatok hiányából, illetve a meglévők sokféleségéből, másrészt a téma rendkívüli bonyolultságából, szerteágazóságából adódnak. Jelen írásomban arra vállalkozom, hogy megvizsgáljam ezen adatoknak, számításoknak a hátterét és egy minél megalapozottabb, minél szélesebb forrásbázison alapuló létszámot alakítsak ki.

A második világháború jellegében egészen más volt, mint a korábbi, ebben – ellentétben az előzővel – a harcok az ellenség teljes, totális vereségig folytak, s a két egymással szembenálló, a totális háborút képviselő hatalom – a nemzeti szocialista Németország és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége – az ellenség polgári lakosságán is tömeges megtorló intézkedéseket hajtott végre,

¹⁶ GERHARDT 1993: 30.

sőt a saját lakosságán is. Utóbbiak megtorlásairól csak néhány példa: kulákok, Volga-menti németek, csecsenek, kalmükök, ingusok, krími tatárok és még számos népcsoport deportálása,¹⁷ vagy a sokmilliós áldozatot követelő népirtás, az 1932–1933-as ukrajnai holodomor.

Mindebből következően a második világháborúban – ellentétben a korábbi háborúkkal – több volt a polgári halálos áldozat, mint a harci cselekményekben elesett katonák száma. S az önmagát felszabadítónak aposztrofáló Szovjetunió által elfoglalt, úgymond „felszabadított” területeken százezrek és milliók számára nem a béke, a szabadság, hanem a szülőföldjükről való elűzetés és elhurcolás, a kényszermunka, a rabság, a megalázottság időszaka következett. A Szovjetunió a megszállásnak nemcsak az anyagi, de az emberi árát is megkövetelte már Lengyelország keleti részének az 1939-es lerohanásától kezdve. Az NKVD, vagyis a szovjet Belügyi Népbiztosság vezetője ekkor, 1939. szeptember 19-én – Lengyelország szovjetek általi megtámadásának a 3. napján – adta ki az utasítását az UPV, a Hadifogolyügyi Parancsnokság (Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih) létrehozására, amit később kibővítve UPVI-nak, Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnokságnak (Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih) neveztek el. Majd 1945 januárjától, amikor már millió feletti létszámban őriztek katonákat és civileket e parancsnokság vezetése alatt lévő lágerrendszerben, akkor a GULAG-gal (Glavnoje Upravlenyje Lagerej) egy szintre emelték, vagyis Főparancsnoksággá. Így lett a neve GUPVI, vagyis Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság (Glavnoje Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih).

Az előbbiekből adódóan a szovjet (hadi)fogságba került magyar állampolgárok létszáma hatalmas tömegű polgári, azaz civil lakosságot is magában foglal.

A kérdés alapos vizsgálatát először is nehezíti, hogy az erre vonatkozó iratok már a vizsgált korszak egyes időszakában, az 1944. október 15-ei sikertelen kiugrási kísérletet követő Szálasi-puccs után csak foghíjasan készültek, másrészt a háborús körülmények között megsemmisültek. Harmadrészt Magyarország szovjet megszállása alatt sem keletkezhettek, keletkeztek megfelelő részletességű információkat tartalmazó dokumentumok, s a már korábban meglévők jó részét is megsemmisítették vagy eltűnt. Így például a Magyar Vöröskereszt Kutató és Tudósító Irodája Hadifogoly Osztályának a teljes iratanyaga eltűnt. Nemcsak a vöröskeresztes iratanyag tűnt el! Eltűnt a Népjóléti Minisztérium Elnöki és a Hadigondozási főosztályának az 1945-ös iratanyaga. Jól mutatja a hadifogolykérdés körüli titkolózást, hogy még a nyugati hadifoglyok hazahozatalával foglalkozó Hazahozatali Kormánybiztosság iratanyagából is csak 0,01

¹⁷ Bővebben e témáról lásd: POLIAN 2004.

iratfolyóméternyi, azaz egy centiméternyi irat van a kormány szerv másfél éves működéséről. Az is nyilvánvalóan az iratanyag eltüntetésekor nem volt a helyén, ezért maradhatott meg és csak később került elő.

Hála az 1990 után megindult változásoknak, a téma végre publikussá vált és a levéltárak ilyen irányú iratanyagai Magyarországon teljesen, Oroszországban részlegesen váltak kutathatóvá, így egyre több publikáció láthatott napvilágot ebben a tárgykörben. Mindezek ellenére a téma kutatása még mindig sok bizonytalan tényezőt rejt magában. Ugyanakkor az eddigi kutatási eredmények lehetővé teszik, hogy a szovjet fogságba került magyar állampolgárok létszámát kétféle módon is meghatározzuk: 1. a magyar veszteségi adatokból; 2. a szovjet adatokból; 3. a szovjet és a magyar adatok együtteséből kiindulva.

LÉTSZÁM-MEGHATÁROZÁS A MAGYAR ADATOKBÓL KIINDULVA

Ezzel a mondattal jutottunk el a téma tárgyalásának egy újabb sarkkövéhez, méghozzá ahhoz, hogy mit fed jelen esetben a hazánk kifejezés. Annál is inkább lényeges ennek a tisztázása, mivel a témával kapcsolatos források és főként a publikációk nem kis része nem is jelöli meg, hogy a trianoni Magyarország 93 000 négyzetkilométeres, 9,3 milliós vagy az 1938–1941 közötti, területi visszacsatolásokkal 172 000 négyzetkilométerre és 14,7 millió főre növekedett Magyarország veszteségéről írnak, vagy éppen egy a trianoni Magyarországra vonatkozó adatot a megnagyobbodott területre vonatkoztatják vagy fordítva! A következőkben természetesen a korabeli, megnagyobbodott területű és lakosú Magyarországot vesszük alapul két alapvető oknál fogva. Először is, ez volt a korabeli, második világháborús Magyarország területe. Másodszor pedig, mivel a katonaság sorozása is a megnagyobbodott területű országból történt, beleértve a lakosság 20 százalékát kitevő különböző nemzetiségeket.

Mindezek előrebocsátása után, először is, a szovjet fogságba került katonák számát veszem számba – a szűk keretek miatt – csak többnyire a Stark Tamás által is a legmegbízhatóbbnak talált dokumentumok alapján.

A katona hadifoglyok létszáma

Magyarországnak a Szovjetunió elleni hadba lépésétől, azaz 1941. június 26-tól 1944. október végéig tartó időszakára vonatkozó katonai veszteségéről a legmegbízhatóbb összefoglaló adatokat a Honvédelmi Minisztérium által a

Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottság¹⁸ (SZEK) számára 1945. november 30-án kiadott táblázat tartalmazza. Ennek számadatai 1946-ban változatlanul kerültek bele a békeelőkészítő anyagba. Eszerint ennek az időszaknak a magyar katonai vesztesége 256 531 fő, akik közül 37 490 fő meghalt, 88 296 fő megsebesült, 124 890 fő eltűnt és 5755 fő hadifogságba esett. Az eltűntek közel 125 000-es száma természetesen nemcsak az elesettek, hanem a fogságba esettek számát is magában foglalja. Hogy mennyi az utóbbiak száma, az pontosan nem állapítható meg. A békeelőkészítő anyag 65 000 főre teszi a hadifoglyok arányát a 125 000 főből. Ugyanis tapasztalati tény, hogy az eltűnteknek általában körülbelül a fele kerül hadifogságba. Így az 5755 bizonyítottan hadifogságba kerülttel együtt, összesen mintegy 70 000 fő Magyarország hadifogoly-vesztése 1944. október végéig.¹⁹

Ebből az időszakból a legnagyobb veszteséget a Donhoz harcokban kijutott és ott az 1943. januári szovjet támadás következtében gyakorlatilag megsemmisült magyar 2. hadsereg szenvedte el. A több mint 200 000 fős hadsereg úgynevezett „véres vesztesége”, vagyis a meghaltak, sebesültek, eltűntek és a hadifogságba esettek száma 120 000 fő volt, melyből a szovjet hatóságok által regisztrált magyar hadifoglyok száma 31 299 fő. Ők azok, aki nem fagytak meg, haltak meg a hadifogoly-átvevőhelyek felé tartva.²⁰ Ugyanis Stomm Marcell, a 2. hadsereg III. hadtestének parancsnoka által írt visszaemlékezésében egy NKVD-s altábornagy a következőket mondta neki: „...*sajnos ők nem tudtak oly gondot fordítani a hadifoglyokra, mint talán kellett volna. Egy 5000 főből álló magyar hadifogolyoszlop, melyet szovjet őrség kísért, a rendkívüli hidegben eltévedt és őrségtől együtt utolsó emberig megfagyott, elpusztult.*”²¹ Valószínűleg ez az 5000 fős magyar hadifogoly-kontingens nem került bele a központi statisztikába, hogy ne rontsa azokat, legfeljebb megmaradtak a helyi szintű jelentésekben.

1944. november első napjaitól gyakorlatilag megszűnt a veszteségek központi számbavétele. A harcok közben legtöbbször csak egyszerű füzetlapra írt ezred, század vagy üteg szintű veszteségi jelentésekből egy bomlófélben lévő hadsereg képe rajzolódik ki. A veszteségek nagy részét, akárcsak 1943-ban, az eltűntek alkotják. Azonban amíg a Dontól való visszavonulás idején az eltűntek többsége meghalt vagy fogságba esett, addig az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet után

¹⁸ A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) nevébe betoldott „(szovjet)” jelző azt fejezi ki, hogy bár a magyarországi SZEK-ben három nagyhatalom vett részt, valójában mindenben a szovjetek döntöttek, hiszen az ő hadseregük szállta meg az országot. A szovjetek az angolszász hatalmakat legtöbbször csak utólag értesítették a döntéseikről, intézkedéseikről. Ugyanakkor Olaszországban a szovjetek voltak hasonló helyzetre kárhozottva.

¹⁹ STARK 1989b: 16–18.

²⁰ VARGA 2009: 142.

²¹ STOMM 1990: 146.

megindult a magyar honvédség tömeges lemorzsolódása, elkezdődött a tömeges átállások, megadások időszaka, s az eltűnés körülményeiről tudósító rubrikába elsősorban a „dezertálás”, illetve a „szabadságról való vissza nem térés” került.²²

Erről a folyamatról értesítette Sztálint Mehlsiz vezérezredes, a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke október 28-i táviratában a következőképpen: „A frontunkkal szemben álló 1. magyar hadsereg egységei a széthullás és a demoralizálódás állapotában vannak. Csapataink naponta 1000-1500-2000, néha még több foglyot ejtenek... A front megkerülő hadműveletei következtében sok magyar egység széthullott, és a katonák csapatokba verődve barangolnak az erdőkben, egy részük fegyverrel, más részük fegyver nélkül, sokan civil ruhába öltözve.”²³

A Magyar Királyi Honvédségnek a trianoni Magyarország területén 1944 novemberétől elszenvedett hadifogoly-veszteségének a meghatározása igen nehéz feladat, mivel a katonai veszteségekre vonatkozó levéltári forrásanyag rendkívül kevés és töredékes, és sokszor ellentmondásos. Ráadásul a témával foglalkozó szerzők írásaikban nem mindig tesznek különbséget a veszteségek különböző formái között. Nem egy tanulmányban az elesettek, sebesültek, eltűntek, hadifoglyok, internáltak száma összemosódik. Ezért az általam és Stark Tamás által is legmegbízhatóbbnak tartott, a Párizsba küldött Magyar Békedelegáció Katonai csoportja számára 1946-ban készített *Adatok a hadifoglyok körülbelüli létszámáról* című feljegyzés adatait vettem alapul.

E szerint 1944. október végén a honvédség létszáma a teljes mozgósításkor, a kiképző, a pót- és a békealakulatokkal együtt 1,1 millió fő volt. Ezzel szemben „1945. február 1-én mintegy 580 000 ember volt nyilvántartásban”.²⁴ Azaz több mint félmillió katona volt a magyar honvédség vesztesége 1944 októberétől 1945. február 1-ig. Erről a több mint félmillió, pontosabban 520 000 fős veszteségről, annak veszteségi nemenként való összetevőiről semmiféle konkrét összesítő adat nem áll a rendelkezésre. A feljegyzés készítői konkrét adatok híján a következő hipotézis alapján határozta meg a vizsgált időszak hadifogoly-veszteségét: „Ha ezeknek [mármint az 520 000-nek – B. Z.] mintegy a felét számítjuk, és körülbelül realisan ezt számíthatjuk, mint akik a hadműveletek során fogságba estek, vagy mint volt katonák lakóhelyükről kerültek fogságba, ezek számát, mintegy 250 000-re tehetjük.”²⁵ A hipotézis hitelét növeli, hogy a becslés a világháború alatt is a Honvédelmi Minisztériumban dolgozó, tehát a kérdést jól ismerő, kompetens személyektől származik. Másrészt pedig katonai körökben általános tapasztalati tény, hogy az eltűnteknek körülbelül a fele kerül hadifogságba.

²² STARK 1989b: 47.

²³ TÓTH 1975b: 21.

²⁴ HLI HM Bée. cs. 2. doboz. A/I. 94/4766.

²⁵ HLI HM Bée. cs. 2. doboz. A/I. 94/4766.

Ugyanakkor, ha eltekintünk a katonák nagyvonalúságától, és nem kerekítjük az 520 000-et 500 000-re, akkor 260 000 hadifoglyot kapunk végeredményként. Ugyanakkor a 260 000 fős hadifogoly-veszteségnél nagyobb létszám mellett szól az, hogy az úgynevezett felezési elvet az országon kívüli hadművelleti területeknél szokták alkalmazni, illetve olyan esetekben, amikor az ellenséges erők csak részlegesen nyomultak be az adott ország területére. Gondoljunk csak arra, hogy a Magyarországon kívüli, idegen területen kisebb volt a túlélés lehetősége. Ráadásul 1944. október 15-e után az eltűnés körülményeiről tudósító rubrikába elsősorban a „dezertálás”, illetve a „szabadságról való vissza nem térés” került, míg korábban az eltűntek többsége meghalt vagy fogságba esett. Ugyanakkor a dezertálók jelentős része is, ahogy az a már citált feljegyzésben olvasható, „*mint volt katonák lakóhelyükről kerültek fogságba*”.²⁶ Tehát Magyarországon 1944 novemberétől 1945. január végéig a 260 000-nél több, minimum 280 000 magyar katona került hadifogságba, igaz egy részük dezertáltként. Tehát megmaradt még 240 000 besorozott „eltűnt” katona, akiknek egy részét immár civilben, otthonról vitték el.

Azonban 1945 januárjával nem fejeződtek be a harcok Magyarország területén és a sorozások, a bevonultatások is tovább folytak. Az 1945. február 13-ával befejeződött budapesti csatában a Hindy Iván parancsnoksága alatt harcoló 40 000 magyar védőből további, 15 000-25 000 fő esett szovjet fogságba.²⁷

1945. március 6-án a Német Birodalom hazánk területén és nem Berlin előterében indította – főként a zalai olajmező megtartása miatt – a második világháború utolsó nagy német offenzíváját, a Tavaszi ébredés hadműveletet, amelyben csak a nagymértékben lecsökkent létszámú és leharcolt állapotban lévő magyar 3. hadsereg néhány seregteste vett részt. Szovjet adatok szerint „*a németek március 6. és 15. között 45 ezer katonát*” vesztek.²⁸ Az idézet is azt bizonyítja, hogy magyar seregtestek alig vettek részt a hadműveletben, így veszteségük is minimális lehetett, s valószínűleg ezúttal mintegy 5000 fő adhatta meg magát, illetve került szovjet fogságba.

A szovjet csapatok március 16-án ellentámadásba mentek át, s megindították a Bécsi hadműveletet. A szovjet szakirodalom egyik állítása szerint a márciusi hadműveletekben az ellenséges német–magyar erők 40 000 katonát vesztek.²⁹ Itt valószínűleg a veszteség alatt csak a halottakat és esetleg a sebesültek számát adhatták meg a következőkben leírtak fényében. Ugyanis 1945 márciusára, a Vörös Hadsereg csapatainak Magyarország nyugati ha-

²⁶ HLI HM Béc. cs. 2. doboz. A/I. 94/4766.

²⁷ SZABÓ 1994: 86.; UNGVÁRY 1998: 293.

²⁸ SZABÓ–SZÁMVÉBER é. n.: 178.

²⁹ GURKIN 1981.

tárához való közeledésével a magyar katonák egy része úgy döntött, hogy nem hagyja el hazáját, hanem inkább megadja magát vagy megpróbál hazaszökni. Csak a 3. Ukrán Front főcsapásának a sávjában visszavonuló magyar katonák közül mintegy 45 000-en adták meg magukat harc nélkül az osztrák határ előtt 1945. március 28–30. között.³⁰ Ezen belül is a Sopron irányában előretörő 4. gárdahadsereg szakaszán több mint 24 000 magyar katona várta be ellenállás nélkül a szovjet csapatokat.³¹ Ha tehát csak a 3. Ukrán Front főcsapásának az irányában mindössze három nap alatt 45 000 magyar katona adta meg magát, akkor a teljes határszakasz előtt március 28-a előtt és március 30. és április 12. között még minimum 25 000–35 000 magyar katona adhatta meg magát, vagyis összesen 70 000–80 000-en kerültek szovjet hadifogságba. Tehát a februárban és március elején fogságba vetettekkel együtt további 90 000–110 000 hadifogoly adódik a november-től január végéig elfogott 280 000-hez. Azonban, ha a budapesti katlanba zártakat is beleszámították a február 1-jén számba vett veszteségbe, tehát azokat levonjuk a 90 000–110 000 főből, akkor is legalább 75 000–85 000 honvédségi hadifogollyal nő a magyarországi harcok során szovjet fogságba esett magyar katonák száma, vagyis kerekítve mintegy 80 000 fővel.

Összegezve az eddigieket, 355 000–365 000, kerekítve mintegy 360 000 főre tehető az 1944 novemberétől 1945. április 12-ig tartó magyarországi harcok során a Vörös Hadsereg és az alárendeltségében harcoló bolgár, román és jugoszláv hadifogságba került magyar katonák száma. A korábbi, 1941 júniusától 1944. október végéig hadifogságba került 70 000 fővel együtt tehát a magyarországi harcok végéig összesen 430 000 fő került szovjet hadifogságba. Óriási szám ez, de mégis csak egy része, mégpedig a kisebb része a második világháború folyamán összesen fogságba esett magyar katonáknak, mivel többesük a Német Birodalom területén került fogságba.

Az 1944. októberi német segítséggel végrehajtott nyilas puccs után a Vörös Hadsereg rohamos gyorsasággal foglalta el az ország egyre nagyobb részét. Világossá vált, hogy amennyiben az ország még nyilas-német uralom alatt álló része folytatni akarja a háborút, akkor a szétesőben lévő haderő átszervezésére és új hadosztályok szervezésére, kiképzésére csak német területen van lehetőség. Ezért a Szálasi-kormány november közepén megállapodást kötött a német kormánnyal a magyar haderő jelentős részének Németországban történő kiképzéséről és újjászervezéséről. Ennek lényegesebb pontjai a következők voltak: a magyar kormány az ország férfi lakosságából új katonai egységeket hoz létre,

³⁰ LIPTAI 1985: 434.; DOMBRÁDY–TÓTH 1987: 437.

³¹ ZAHAROV 1973: 333.

s e célból Németországba csoportosítja a tényleges katonai szolgálatra kötelezett 21–23 év közötti ifjakat; továbbá a 24–35 év közöttieket, akik még nincsenek kiképezve; 100 000 35 éven felüli férfit segédszolgálatra; a 18–20 éveseket kiképzésként csapatcélokra; valamint a 15–17 éves serdülőket, akik a Hitlerjugenddel együtt kapnak kiképzést és alkalmazást, elsősorban a légvédelmi és a légoltalmi szolgálatban.³² A kitelepítettek számbavételére és a feladatok koordinálására a honvédelmi miniszter a honvédség németországi főfelügyelőjévé vitéz Major Jenő vezérezredest nevezte ki.³³

Mivel a kitelepített alakulatok katonái minimális kivételtől eltekintve mind hadifogságba estek, számuk meghatározása rendkívül fontos, ugyanakkor a korabeli anarchikus állapotok közt nem is volt lehetséges.³⁴ A kitelepített alakulatok létszámára vonatkozó adatok komoly szóródást mutatnak,³⁵ mégis a legtöbb adat, a Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő anyagában is több helyen megtalálható 580 000 fős létszámadatot támasztja alá, s ez a szám, mint már említettem, minimális kivételtől eltekintve megegyezik a Német Birodalom területén fogságba esettekével.³⁶

Vagyis, a korábbi időszak mintegy 430 000-es hadifogolyszámával együtt több mint 1 millió főre tehető a 172 000 négyzetkilométeres, 14,7 millió lakosú Magyarország második világháborús hadifogoly-vesztesége, azaz a katonaként fogságba került magyar állampolgárok száma.

A békeelőkészítő anyag 1946-os feljegyzése szerint – a kiképző, a béke és a harcos alakulatoknak a különböző megszállási zónahatárokon való fogságba esésüknek az összegzése alapján – a kitelepült 580 000 katonából 300 000 fő a nyugati hatalmak, míg 260 000–280 000 fő szovjet fogságba került.³⁷ Tehát a már korábban a Vörös Hadsereg fogságába esett 430 000 fővel együtt összesen 690 000–710 000 magyar katona került szovjet hadifogságba a második világháború folyamán.

³² VERESS 1973: 251.

³³ Vitéz Major Jenő vezérezredest németországi tevékenységéről bővebben lásd: MAJOR é. n.

³⁴ Az okokra bővebben kitér Major Jenő vezérezredest. Lásd: VERESS 1973: 255, 307.

³⁵ STARK 1989b: 50–51.

³⁶ Ugyanakkor a már többször idézett *Adatok a hadifoglyok körülbelüli létszámáról* című feljegyzésben a nyugatra kitelepült alakulatokat három csoportba osztották és külön-külön meghatározták a létszámukat. E szerint 133 000 főnyi kiképző és 260 000 főnyi béke, valamint szintén 260 000 főben meghatározott harcos alakulat települt ki nyugatra, s ha ezeket összeadjuk, akkor nem 580 000, hanem 653 000 főt kapunk. Azt még további kutatásoknak kell megválaszolnia, hogy a feljegyzés készítői miért s hogyan tudtak átsiklani a két létszám különbsége felett. (HLI HM Béc. cs. 2. doboz. A/I. 94/4766.)

³⁷ HLI HM Béc. cs. 2. doboz. A/I. 94/4766.

Mindehhez hozzá kell tenni a foglyok összetételére vonatkozóan, hogy a Magyar Vöröskereszt Kutató és Tudósító Irodája és a Honvédelmi Minisztérium szakértői szerint ebből a mintegy 700 000 főből körülbelül 25 000 fő zsidó munkaszolgálatos³⁸ került szovjet hadifogságba,³⁹ köztük Örkény István is.

Az összlétszámot tekintve hasonló eredményre jutott Korom Mihály is, aki szerint a trianoni Magyarország területéről körülbelül 550 000-570 000 katonakerült szovjet fogságba, valamint a visszacsatolt területekről *„még további, mintegy 150 000-re becsült volt magyar katona”*.⁴⁰ Tehát összesen 700 000-720 000 főre tette a megnagyobbodott ország területéről szovjet fogságba került magyar katonák létszámát. Korom Mihály a szocialista korszakban természetesen nem írt, nem is írhatott arról, hogy a katonákon kívül mennyi civil esett szovjet fogságba.

Stark Tamás számításai szerint – nem korrigálva a katonák számításainak elnagyoltságát az eltűntek felezésénél és az 1945. február 1. és 1945. április 12. között szovjet fogságba kerültek létszámát – *„közel 600 ezer katona, illetve a honvédség által nyilvántartott személy esett szovjet fogságba”*.⁴¹ Fontos itt kiemelni, illetve ismételni, hogy a 600 000, illetve a 700 000-720 000 fős szovjet fogságba került magyar hadifogolylétszám egyértelműen és kizárólag csak a katonákra, illetve a honvédség által honvédelmi feladatokra, fegyveres vagy munkaszolgálatra behívott személyekre vonatkozik. Hiszen mind Korom Mihály, mind Stark Tamás, mind jelen sorok szerzőjének összesített létszámadata is a katonák által megadott adatokon alapszik, akik csak a sorozott, illetve behívott katonák adataival számoltak, megemlítve bennük a béke-, a kiképző- és a harcos alakulatokat, de civileket sosem említettek! Tehát a mintegy 700 000 katona hadifogolyhoz még hozzá kell adni a „málenkij robotosok”, vagyis a civilként, ítélet nélkül fogságba vetettek létszámát, akik vagy hadifogoly vagy internált fogolystátuszba kerültek.

Ugyanakkor a mintegy 700 000 besorozott és hadifogságba esett katona közül mintegy 40 000-50 000-en lehetnek azok, akik dezertálásuk után, mint már civilbe öltözött egyének estek fogságba. Ők az 520 000 fős veszteségből a hadifogolylétszámba már beszámított 280 000 főbe tartoznak. Tehát ezt a létszámot le kell vonnunk majd a civilként fogságba vetettek létszámából. Rajtuk kívül még bizonyosan lehettek olyanok is, akik a hadifoglyok közé be nem számított 240 000 fős vesztesébe tartoznak.

³⁸ A munkaszolgálat a katonai szolgálat azon formája, amikor az állampolgár az általános hadkötelezettséget fegyver nélkül, munkával teljesíti. Erről bővebben lásd: MUNKASZOLGÁLAT é. n.

³⁹ BOGNÁR 2000a: 867.

⁴⁰ KOROM 1984: 3.

⁴¹ STARK 2006: 29.

A civil „hadifoglyok” létszáma

Azonban a civilben, immár otthon elfogottakat sem az 1929-es, a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló genfi konvenció, de a szovjet rendeletek alapján sem lehetett volna hadifogságba ejteni, hadifogolynak tekinteni. Előbbit a Szovjetunió nem írta alá, utóbbi pedig csak írott maszlag maradt, amit a nyugati szövetségeseik megnyugtatóra készítettek. Ugyanis a hadifoglyokról szóló, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-jén jóváhagyott, 1798-800. T. (Titkos!) számú határozata szerint: *„Hadifoglyoknak minősülnek: a) a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba...”*⁴² Tehát csak azokat ejthették volna még a saját szabályaik szerint is hadifogságba, akiket *„katonai tevékenység során”* fogtak el, nem pedig olyanokat, akiket otthon civilként fogtak el hetekkel, akár hónapokkal az adott terület elfoglalása után.

Immár köztudomású, hogy a Vörös Hadsereg a magyarországi hadműveletei során tömegesen vetett fogságba polgári lakosokat is. Hogy milyen tényezők álltak ennek hátterében és mennyi lehetett az ezek alapján elhurcolt polgári lakosok száma, arról már több publikációmban is írtam, de a teljesség kedvéért ismét sorra veszem ezeket.

A polgári lakosság tömeges elhurcolásának két alapvető indoka volt: 1. A hatalmas emberveszteség pótlására (rabszolga)-munkaerő beszerzése. 2. A megtorlás. Az nem számított, hogy a „hadifogoly”, illetve deportált, gyakorlatilag rabszolga-munkaerő alapvetően nem hatékony. A sztálini diktatúrának ekkorra már nagy tapasztalata volt a kényszer-munkaerő alkalmazásában, hiszen már több millió szovjet állampolgár kényszerült megismerni a GULAG lágereinek poklát.

E munkaerő külföldről történő beszerzéséhez szolgált ideológiai alapul a kollektív bűnösség elve, amelyet ugyan a magyarokkal szemben a sztálini vezetés hivatalosan tagadott, de a gyakorlatban mindig is alkalmazott. Sztálin már az 1943. március 23-i Edennel, a brit külügyminiszterrel folytatott megbeszélésen leszögezte: *„Magyarországot meg kell büntetni.”*⁴³ Néhány hónappal később a brit diplomácia megkeresésére Molotov, külügyi népbiztos 1943. június 7-i válaszában a következőket írta: *„A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott [...] a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb, vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”*⁴⁴

⁴² Első magyar nyelvű közlése: DUPKA–KORSZUN 1997: 39.

⁴³ RÁNKI 1978: 14.

⁴⁴ JUHÁSZ 1978: 158–159.

Így tehát, szinte attól a pillanattól kezdve, hogy a Vörös Hadsereg Magyarország területére érkezett, egyből elkezdtek tömegesen elhurcolni a civil lakosságot. A Székelyföldről Vas vármegyéig, Kárpátaljától a Délvidékig mindenhol vitték el tömegesen az embereket a különböző parancsok és indokok alapján. Bár a korabeli Magyarország területén a harcok „csak” hét és fél hónapig tartottak, ezzel szemben az elhurcolások kilenc hónapon keresztül. Hiszen 1944 szeptemberében Háromszék és Csík vármegyéből, októberben Tordáról, Kolozsvárról, Debrecenből és környékükről, novemberben Kárpátaljáról, Csonka-Bereg vármegyéből, Nyíregyházáról, decemberben és januárban az Északi-középhegységből, a Duna-Tisza közéről és a Dél-Dunántúlról, decembertől áprilisig Budapestről és környékéről, február és május között Észak- és Nyugat-Dunántúlról hurcolták el ítélet nélkül kényszermunkára honfitársainkat. Még 1945. május 30-án is szedtek össze embereket Somogy vármegyében.⁴⁵

Az elhurcoltak túlnyomó többségét hadifogolyként, míg kisebb részüket német származás indokával, internáltként hurcolták el. Utóbbiak között nők is voltak szép számmal. Mégis a korabeli, a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon róluk is csak a hadifogolyügy keretében lehetett szólni. Ezért a Szovjetunióból szabadon bocsátott deportált nők is Debrecenben a Hadifogoly Átvevő Bizottságtól olyan igazolást kaptak, hogy ők hadifogságból tértek haza.⁴⁶ (1. kép)

Az orosz levéltárakból előkerült szovjet dokumentumok is azt igazolják, hogy a civil foglyok megnevezése, hogy azok hadifoglyok, internáltak vagy csak egyszerűen letartóztatottak, az mindig a felsőbb szervek parancsaitól függött. Így például a 2. Ukrán Front parancsnoka, Malinovszkij marsall által Budapest ostroma során összeszedett civilek egy részét – 12 933 főt – hadifoglyokból átsorolták az internáltak nyilvántartásába.⁴⁷

A hadifoglyok és internáltak közti különbség értelmezésében fennálló zavart – a már említett – hadifoglyokról szóló, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-jén jóváhagyott titkos határozat is elősegítette, amely szerint: „*Hadifoglyoknak minősülnek: a) a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba, továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei.*”⁴⁸

⁴⁵ MNL OL XIX-J-1-q. 30.102/pol. – 1945.

⁴⁶ BOGNÁR 2009: 57.

⁴⁷ VARGA 2009: 156.

⁴⁸ A határozat teljes közlése: VARGA 2006: 55–59.

Magyar Népióléti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltsége

94588/1947. szám. Sorszám: 3837/13

Igazolvány
hadifogságból hazatért részére.

E fontos személyi okmányt a hatóságok el nem vehetik és vissza nem tartíthatják. Tulajdonosa saját érdekében őrizze meg, mert pótolni nem lehet!

A hazatért neve: *Feldesz Ádámné Pencz Katalin*
 Anyja neve: *Ált. Anna* állampolgársága: *Magyar*
 Születési helye: *Csongrád* szül. év, hónap, nap: *1922 dec. 29.*
 Családi állapota: *házas* foglalkozása: *házi*
 Elhagyott hazai lakóhelye: *Csongrád* *Belső Borsod*
 Nevezett, aki mint *katoná* — *kisegítő munkaszolgálatos* — *levante* — *polgári személy**) hadifogságban volt *Csongrád* — utca *77.* szám alatti lakóhelyére útbüntetési helyre *1947. évi október hó 29. án.*
 a kirendeltség vezetője.

Megjegyzés: *Magyarországban* külön díjmentes utazási igazolványt kapott, ezért ez az igazolvány utazásra nem jogosít.

*) A meg nem felelő rész törölendő.

Fővárosi Nyomda Rt.

1. kép: Feldesz Ádámné Pencz Katalint német származása miatt internált fogoly státuszban deportálták a Szovjetunióba kényszermunkára, mégis a szovjetek által megszállt Magyarországon csak úgy tarthatták őt számon, hogy „hadifogságból” tért haza – ahogy a hazatéréséről kapott igazolásán is olvasható (Feldesz Ádámné Pencz Katalin családjának tulajdona)

Mindezeket túl, az a tény is erősen csökkenti a szovjet dokumentumok valóságértékét, hogy civil férfiak és fiúk tömegeit hurcolták el hadifogolyként, tehát olyan embereknek beállítva őket, mintha egy ellenséges ország fegyveres erejében harcoltak volna a Szovjetunió ellen. Ezért is van létjogosultsága a „málenkij robot”, illetve a „málenkij robotos” kifejezésnek, hiszen ez a kifejezés magában foglalja az összes ítélet nélkül, civilként – a szovjet dokumentumok szerint hadifogolyként, internáltként, letartóztatottként – elhurcolt személyt, férfiakat, nőket, fiúkat és leányokat.

Logikusan nem is várhatjuk el, hogy a terrorra, a félelemre épített totális diktatúrában keletkezett dokumentumok a valóságot mutassák, leginkább azt mutatták, amit a felettesek elvártak a beosztottaiktól. Nem véletlen, hogy az 1930-as évek végi Szovjetunióban közmondássá vált, hogy: „*Háromféle ember van a Szovjetunióban: aki volt, aki van, és aki lesz lágerben.*”

A tömeges deportálások általános indokai mellett a korabeli, revideált, 172 000 négyzetkilométeres, 14,7 milliós Magyarországról történt civil elhur-

colások, vagyis a „málenkij robotosok” – a dokumentumok alapján – kétféle fogllystátuszba és három csoportba sorolhatók:

- I. hadifogolyként
 1. hadifogolylétszám-kiegészítés
 2. etnikai tisztogató
- II. internáltként
 1. németként való internálás.

Hadifogolylétszám-kiegészítés

A hadifogolylétszám-kiegészítéseknek kétféle indítéka volt: A) az egyik, egy legfelsőbb szintű utasításból eredt, B) a másik helyi szintű, szubjektív döntés volt.

A) A rendelkezésre álló dokumentumokból egy legfelsőbb szintű döntés körvonalai rajzolódnak ki, amely alapján a szovjet fegyveres szerveknek az egész ország területén össze kellett szedni és hadifogságba vetni azokat a férfiakat, akik 1941-től katonai szolgálatot teljesítettek. E tekintetben Budapest első szovjet városparancsnoka, Vaszilij Csernyisov vezérőrnagy nem köntörfalazott, hanem Hátszeghi Ottó ezredesnek, a budapesti összekötőtisztnek nyíltan kijelentette, hogy azok, „*akik 1941 óta katonai szolgálatot teljesítettek jelentkezésre lesznek felszólítva, s azután foglytáborba kerülnek*”.⁴⁹

A parancsot a legkülönbözőbb módon, a legkülönbélebb megtévesztéssel hajtották végre – és ahogy már említettem – a magyarországi harcok befejezését követően is még több mint másfél hónappal, 1945. május 30-ig szedték össze a katonaviselt embereket.

A legtöbb helyen a végrehajtásnál már nem a parancsban megadott kritérium volt fontos, hanem hogy legyen indokuk minél több munkaerőt elhurcolni a Szovjetunióba. Így sok helyen nem csak azokat hurcolták el, akik 1941-től teljesítettek katonai szolgálatot, hanem a katonaköteles korú, 18–50 év közötti férfiakat, sőt sokszor még ezekre a korhatárookra sem voltak tekintettel. Például az ivánci körjegyzőségben minden 16–45 éves férfinak kellett jelentkeznie ötnapi élelemmel és két rend fehérneművel a községházán „málenkij robotra”. Sőt Baranya vármegye nyugati részében már a 14–50 éves korú fiú-, illetve férfilakosságot szedték össze és hurcolták el.⁵⁰ Többsnyire főbelövés terhe mellett kellett a lakosoknak jelentkezniük, míg egyes helyeken a jelentkezés elmulasztása esetén a mulasztók családja elleni megtorló intézkedéseket is kilátásba helyeztek.

⁴⁹ HLI HM 1274/ált. – 1945.

⁵⁰ BOGNÁR 2012: 52–55.

B) A helyi szintű döntéseknél, elhurcolásoknál a szovjet magasabb egységek parancsnokai voltak a felelősek, akik a feletteseik által kitűzött hadműveleti célok elérésének késését vagy kudarcát általában az ellenséges erők vártnál magasabb létszámával magyarázták.

Így például az elhúzódtó tordai csata miatt a környező településekről mintegy 10 000 civilt hurcoltak el, köztük Kolozsvárról 5000 főt;⁵¹ a szovjetek számára hadműveleti kudarcral végződő tiszántúli páncélos csata miatt Nyíregyházáról, Debrecenből és környékükről szedtek össze több mint 10 000 embert. A Nyíregyházáról elhurcolt civilek kiszabadítása érdekében írt egyik levélben például ez olvasható: „Az elhurcoltak nagy része tisztviselő, postás és vasutas.”⁵² Tehát többségük biztos nem katona volt.

Azonban a budapesti csata okán történt elhurcolások minden addigi és utána következő elhurcolások méretét meghaladta, ami mögött legfőbb indítékként valószínűleg Malinovszkij marsall önigazoló mesterkedése rejlik.

Sztálin ugyanis siettetette Budapest elfoglalását. Azt a parancsot adta 1944. október 28-án Malinovszkijnek, hogy csapatai mielőbb, menetből foglalják el a magyar fővárost. Ezzel szemben a Budapest hadművelet 108 napig, míg a főváros katlancsatája, az ostromgyűrű bezáródása után 52 napig elhúzódtott és csak február 13-án fejeződött be. (Hadd jegyezzem meg, hogy az első világháborúban győztes nagyhatalom, Franciaország csak 43 napig volt képes ellenállni a náci Németország haderejének!) Az ostrom elhúzódtása annál is kellemtlenebb volt Malinovszkij számára, mivel a Zsukov 1. Belorusz Frontjának páncélos ékei ekkorra már 60 kilométerre megközelítették Berlint. Moszkvában pedig nem értették, hogy mi az oka az ostrom elhúzódtásának és egyre türelmetlenebbek lettek.

A tábornok a megtorlástól való félelmében, Budapest bevételének az elhúzódtását az ellenséges erők vártnál nagyobb, 180 000-200 000 fős létszámával magyarázta.⁵³ Ezzel szemben a Budapesten körülzárt német–magyar védősereg csak 79 000 fős volt.⁵⁴ A marsall az ostromra vonatkozó végső, összegző jelentésében arról számolt be, hogy „a 2. Ukrán Front csapatai 1944. december 27-től február 14-ig mintegy 50 ezer ellenséges katonát és tisztet semmisítettek meg, és több mint 138 ezer foglyot ejtettek”.⁵⁵ Tehát a német–magyar védősereg – a szovjet jelentések szerint – összesen 188 000 főt veszített Budapest védelmében, vagyis ezzel a számadattal akarta Malinovszkij visszaigazolni az általa

⁵¹ MURÁDIN 2004.

⁵² MNL OL XIX-J-1-q. 27.469/pol. – 1945.

⁵³ ZAHAROV 1973: 230.; GOSZTONYI 1964: 37.; ARTYEMJEV 1950: 54.

⁵⁴ UNGVÁRY 1998: 71, 305.

⁵⁵ Matvej Zaharov a Honvédelmi Minisztérium Levéltárának dokumentumára hivatkozik. Lásd: ZAHAROV 1973: 262. Ugyanezt az adatot citálja: TÓTH 1975a: 412.

korábban megadott 180 000-200 000 fős létszámadatot. Szintén a 138 000 fős hadifogolylétszámot erősíti meg Pável Luknyickij százados, szovjet haditudósító, aki az 1945. február 13-i, sztálini hadparancsban olvasható 110 000 fős hadifogolylétszámról a következőket írja: „Az ellenséges csoportosítás utolsó maradványait a budai erdőkben fogdosták össze vagy verték szét a február 14-i harcokban, már a Főparancsnokság parancsának kihirdetése után. A foglyul ejtett katonák számát helyesbíteni kell: hivatalos adatok szerint összesen 138 000 ellenséges katona és tiszt esett fogságba.”⁵⁶ Ugyanakkor a főváros védői közül – a harcok hevesességét és a németek magas halálozási arányát ismerve – csak maximum 35 000-40 000 fő eshetett szovjet fogságba. Tehát hiányzott mintegy 100 000 hadifogoly.

Ha azonban a fiktív, 188 000 fős védősereg létszámából vonjuk ki a valódi, 79 000 fős létszámot, akkor a különbség még nagyobb, 109 000 fő.⁵⁷ Döbbenetes adat! Ugyanakkor a 100 000 fő körüli adatot erősíti meg a nyugati emigrációban, 1950-ben kiadott *Fehér könyv* is,⁵⁸ amelyet az ENSZ hitelesnek fogadott el.⁵⁹

Mindenesetre a valóságos és a fiktív létszámadatok közti hatalmas különbség a Vörös Hadsereg marsalljának komoly problémát okozott, ugyanis a hadifoglyokat át kellett adnia az NKVD GUPVI-nak, illetve eljuttatnia annak hadseregbeli fogadópontjaihoz. Malinovszkij a hiányzó fogolymennyiséget Budapest és az azt körülvevő agglomeráció polgári lakosságából pótolta. Vítették a munkásokat, tisztviselőket, vasutasokat, postásokat, BSZKRT-seket, rendőröket.⁶⁰ Utóbbihoz csak egy adalék: Kádár János, Budapest rendőrfőkapitány helyettese 1945. február 9-i szigorúan bizalmas jelentésében a következőket írta: „... az orosz hatóságok a kapitányságokról, a laktanyákból vítették el a rendőröket. A naponta szolgálatba induló rendőröknek alig 50%-a érte el szolgálati helyét. A rendőrök elvitele olyan méreteket öltött, hogy jelenleg Gödöllőn 2000-3000 főnyi rendőrtiszt és legénység van a fogolytáborban.”⁶¹

A trianoni Magyarországról 150 000-170 000 férfit és fiút vittek el civilként szovjet hadifogságba. Izsák Lajos professzor is hasonló megállapításra jutott: „...a hadijog figyelmen kívül hagyásával mintegy 170 000-180 000 civil személyt hurcoltak el a Szovjetunióba kényszerszolgálatra, s több tízezer német anyanyelvű lakost is deportáltak.”⁶²

⁵⁶ LUKNYICKIJ 1980: 187.

⁵⁷ Budapest védőinek létszámadatairól és az elhurcolásokról bővebben lásd: BOGNÁR 2000b. A védők létszámára még lásd: RAVASZ 1999.

⁵⁸ FEHÉR KÖNYV 1950: 9.

⁵⁹ STARK 1989a: 105.

⁶⁰ A Budapest és környéki elhurcolásokról bővebben lásd: BOGNÁR 2004.

⁶¹ SZAKÁCS–ZINNER 1997: 83–84.

⁶² IZSÁK 1998:11.

Etnikai tisztogatás

A második csoportot az etnikai tisztogatás áldozataként elhurcoltak alkotják. Ha a trianoni határon kívüli, az 1938–1941-ben visszacsatolt területeken történt elhurcolásokat vizsgáljuk, akkor egyértelműen kimutatható az elhurcolások etnikai tisztogatás jellege. Ugyanis a szomszéd országok katonai-politikai vezetői a háborús helyzetet és a szovjetek munkaerő-beszerző akcióit a magyar lakosságtól való megszabadulásra, az etnikai arányok megváltoztatására használták fel. Mindezeknek köszönhetően mintegy 80 000-90 000 főt – főként magyarokat – hurcoltak el „hadifogolyként” a visszacsatolt területek polgári lakosságából, hiszen Magyarország van a szomszédságukban, ezért a magyaroktól féltették jobban országuk határait. E területekről 30 000 főre teszik a Kárpát-aljáról, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által kiadott 0036-os és a 00520-as parancs alapján elhurcoltak létszámát. 25 000-35 000 fő az Észak-Partiumból, Észak-Erdélyből és a Székelyföldről és minimum 15 000 fő a visszacsatolt délvidéki, valamint mintegy 10 000 fő a visszacsatolt felvidéki területekről elhurcolt magyar és német polgári lakosok száma.⁶³

Azonban itt is meg kell jegyezni, hogy hadifogolyként több tízezer zsidó honfitársunkat is elhurcolták szovjet hadifogolytáborokba. Számuk 15 000-50 000 főre tehető. Egy részüket Magyarországon vetették „hadifogságba” – azokat, akik hazatérőben voltak a náci koncentrációs lágerekből vagy megmentették őket a KZ lágerekbe való deportálásból, de a szovjet lágerektől már nem tudtak megmenekülni.⁶⁴ Más részüket a náci koncentrációs lágerek felszabadítását követően – a dokumentumok szerint a túlélők egy részét vagy egészét – szállították a szovjetunióbeli hadifogolytáborokba.⁶⁵ A legmegdöbbentőbb dokumentum szerint a majdaneki láger felszabadítása után a szovjetek innen – Lublin mellől – 36 000 magyar zsidót „üdülésre” a Krím-félszigetre hurcoltak.⁶⁶

Németként való internálás

Magyarország esetében a harmadik csoportot a német származás indokával elhurcoltak alkotják. Ez a csoport két alapvető momentumban különbözik

⁶³ Az ezekre vonatkozó számításokat lásd Dupka György, Murádin János Kristóf, Köteles László és Weiss Rudolf tanulmányaiban: In BOGNÁR 2015.

⁶⁴ Ilyenekre számos példát lehet találni a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának iratanyagában, amelyekből néhányat idéz, illetve facsimile közöl: BOGNÁR 2017b: 81–84.

⁶⁵ SZITA 2008: 331–341.

⁶⁶ MNL OL XIX-J-1-q. 145.189/7. – 1945. A dokumentumot közli: BOGNÁR 2017a: 358.

az előző kettőtől. Először is, ezek az elhurcolások már nemcsak a férfi, hanem a női lakosságra is kiterjedtek. Másodszor, ezeket az embereket már internáltként – a korabeli magyar dokumentumok szerint deportáltként – külön gyűjtőhelyekre vitték, ahonnan külön szerelvényekkel lettek kiszállítva a Szovjetunióba, ahol továbbra is a hadifoglyoktól elkülönítve, internálótáborokban lettek elhelyezve.

Ennek központi, írásba fektetett alapja a szovjet Államvédelmi Bizottság (ÁVB) 1944. december 16-i 7161. számú határozata volt, amelyet maga Sztálin látott el kézjeggyel. A határozat kimondta, hogy „a Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket. [...] A németek begyűjtését és internálását 1944 decemberében és 1945 januárjában le kell bonyolítani és a munkaterületre való kiszállítást 1945. február 15-ig be kell fejezni.”⁶⁷ Sztálin a „mozgósítás” irányítását az NKVD-re, „Berija elvtárs”-ra bízta.

E határozat végrehajtási utasításaként a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa december 21-én a 00520. számú (Szigorúan titkos!),⁶⁸ míg a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. december 22-én a 0060. számú (Szigorúan titkos!) parancsát adta ki. Utóbbi publikus, a lakosság számára megfogalmazott, falragaszokon megjelent változata általában a városparancsnokságok 3. számú parancsaként jelent meg. Ezek szerint „az összes német származású munkaképes személyek” – férfiak 17–45, nők 18–30 éves kor között – kötelesek voltak jelentkezni „a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkára” a kijelölt helyen és időpontban.

A német származás indokával elhurcoltak száma a trianoni Magyarország területéről a szovjet dokumentumok szerint 32 000, illetve 46 000 fő.⁶⁹ Ugyanakkor, ha a szovjet dokumentumok szerint a németek deportálására szánt vagonok – európai és nem szovjet vagonokkal számolva, hiszen utóbbiakba kétszer annyi embert zártak be – számát beszorozzuk az átlagosan a vagonokba tuszolt 40 fővel,⁷⁰ akkor a németként elhurcoltak száma mintegy 64 000 főre jön ki. Másrészt pedig, ha összeadjuk a német internáltként elhurcoltak gyűjtőtáborában, illetve a bevagonírozási helyein összegyűjtöttek létszámát,

⁶⁷ VIDA 2005: 65–67.

⁶⁸ KACSUR 2012: 68–70. Első magyar fordítású közlése: BOGNÁR 2018: 763–765.

⁶⁹ VARGA 2009: 154, 158.

⁷⁰ A visszaemlékezők általában 40 főt említenek vagononként. Ugyanakkor Pável Polian orosz történész 40–45 főről számol be. (POLIAN 2004: 256.)

illetve az ezekből útnak indított szerelvényekben elszállított személyek létszámát, akkor 55 000-60 000 főnyi létszámot kapunk.⁷¹ A kérdéskör avatott magyarországi kutatói is hasonló létszámokra következtettek kutatásaik alapján. Füzes Miklós 55 000-60 000,⁷² míg Zielbauer György 60 000-65 000 főre teszi a trianoni Magyarország területéről németként elhurcoltak számát.⁷³ Tehát a trianoni Magyarországról német internáltként elhurcoltak száma 50 000-65 000 fő közé tehető. Ehhez még hozzá kell adnunk az elcsatolt területekről német internáltként elhurcoltak 30 000-40 000 fős létszámát.⁷⁴ Így a kutatások jelenlegi állása szerint összesen 80 000-105 000 főben állapítható meg a német származás indokával a megnagyobbodott ország területéről elhurcoltak száma.

Ugyanakkor az ÁVB központi parancsa alapján a 0060-as parancsba már az is belekerült – ellentétben a 0036-os parancssal –, hogy „*a mozgósítottak vigyenek magukkal: meleg felső ruhát, 2 pár hordható állapotban levő lábbelit, 3 rend fehérneműt, ágyneműt és takarót, evőedényt és 15 napi élelmet*”.⁷⁵ Ebből adódóan a német nemzetiségűként elhurcoltaknak jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint azoknak, akiket a 0036-os parancs alapján vagy hadifogolylétszám-kiegészítésként hurcoltak el például Budapestről, ugyanis utóbbiakat teljesen felkészületlenül érte a deportálás. Ráadásul, míg az internáltak a fogságba vetéstől a szovjetunióbeli lágerekig átlagosan másfél, maximum két hónap alatt jutottak el, addig a hadifogolyként elhurcoltak átlagosan négy-öt, de volt, hogy nyolc-tíz hónap alatt értek el a céltáborokig, amely időt igen sokan nem éltek túl.⁷⁶

A magyar adatok összegzése

Összegezve a polgári elhurcoltak, vagyis a „málenkij robotosok” számát tekintve, a korabeli Magyarországra vetítve a következő adatokat kapjuk: a hadifogoly-státuszban hadifogolylétszám-kiegészítésként és/vagy etnikai tisztogatásként elhurcoltak száma 230 000-260 000 fő, míg a német internáltként elhurcoltak száma 80 000-105 000 fő. Tehát a 172 000 négyzetkilométeres, közel 15 mil-

⁷¹ BOGNÁR 2018: 743.

⁷² FÜZES 1990: 39.

⁷³ ZIELBAUER 1990: 30.

⁷⁴ Az erre vonatkozó adatokat, számításokat lásd Köteles László, Dupka György, Murádin János Kristóf és Weiss Rudolf tanulmányaiban: In BOGNÁR 2015: 61–103.; VARGA 2009: 149–154.

⁷⁵ ZIELBAUER 1990: 33.

⁷⁶ Csak a magyarországi hadifogolytáborokban eltöltött időről bővebben lásd: BOGNÁR 2012: 415–417.

liós hazánk területéről „málenkij robotra”, vagyis a GUPVI lágereibe elhurcolt civilek száma 310 000-365 000 főre tehető. Ugyanakkor ebből valószínűleg le kell vonnunk azt a mintegy 40 000-50 000 dezertáltat, akiket immár otthon, civil ruhában fogtak el, és akiket már a katonákhoz beszámítottunk abba a 280 000 főbe, akiket az 520 000 fős veszteségből, lemorzsolódott létszámból a hadifoglyok közé számítottunk. Így a valódi civilként elhurcoltak száma összesen 270 000-315 000 főre tehető.

Az 1950-ben, a nyugati magyar emigrációban megjelent *Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről* című könyv a szovjet fogságba került civilek számát 295 000 főben adja meg.⁷⁷ Stark Tamás is nagyságrendileg hasonló eredményre jutott, amikor azt írta, hogy „a jelenlegi területről civilként elvittek száma 120 ezer és 200 ezer között mozog. A Kárpátalján végrehajtott deportálásokat figyelembe véve a civil elhurcoltak száma 150-250 ezerre nő.” Majd hozzáteszi, hogy ehhez a számhoz hozzá kell adnia az Erdélyből és a Felvidék 1938-ban visszacsatolt sávjából elhurcoltakat.⁷⁸ A magam részéről még hozzá teszem, hogy a Délvidékről elhurcoltakat is szükséges még hozzászámítanunk, s akkor a plusz 45 000-55 000 fővel kiegészítve eredményét 195 000-305 000 főt kapunk.

Összesítve, a katonaként és a civilként, vagyis „málenkij robotosként” szovjet fogságba vetettek létszámaként összesen 960 000-1 025 000 fős létszámot kapunk Magyarország második világháborús területére vonatkozóan, amelyben mintegy 2/3:1/3 arányban vannak a katonaként és a civilként elfogottak.⁷⁹ (2. táblázat)

⁷⁷ FEHÉR KÖNYV 1950: 18.

⁷⁸ STARK 2006: 105.

⁷⁹ Az átlagosnál sokkal rosszabbak voltak az arányok az 1949-ben Magyarországra, a Debreceni Hadifogoly-átvevő Táboron keresztül hazatért 5055 (hadi)fogoly között, akiknek 77,3 százaléka volt civil. A civilek 31,6 százaléka volt a nő és 1,4 százalék, vagyis 56 fő a rabságban született gyermekek száma. (GERHARDT 1993: 30–31.)

KATONÁK		Fő
1941. június 26. – 1944. október 31. között		70 000
1944 novemberétől a magyarországi harcok befejezéséig		360 000
A Német Birodalom (Németország, Ausztria, Csehország, Lengyelország) területén		260 000-280 000
A Magyar Királyi Honvédség állományából összesen szovjet fogságba estek		690 000-710 000
CIVILEK		
Hadifogolyként	A trianoni Magyarország területéről	150 000-170 000
	1938–1941 között visszacsatolt területekről	80 000-90 000
Internáltként	A trianoni Magyarország területéről	50 000-65 000
	1938–1941 között visszacsatolt területekről	30 000-40 000
A szovjet fogságba vetett civil magyar állampolgárok		310 000-365 000
Körülbelül 40 000-50 000 civilként elfogott dezertált katonát már a katonák létszámába is beszámítottunk		– 40 000-50 000
SZOVJET FOGSÁGBA ESETT MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁGÚ KATONÁK ÉS CIVILEK		960 000-1 025 000
A trianoni Magyarország lakosai közül szovjet fogságba vetettek		650 000-700 000

2. táblázat: A második világháborús, 14,7 millió lakosú Magyarország állampolgárai közül a szovjetek által katonaként vagy civilként fogságba vetettek száma

Összlétszám meghatározása a szabadon bocsátottak létszámából kiindulva

Hasonló létszámot kapunk akkor is, ha a szovjet (hadi)fogságból szabadon bocsátottak számából indulunk ki – amely számítás részletei a 3. táblázatból olvashatók le –, valamint a halálozási vagy túlélési arányból. Ennek lényege, hogy a trianoni Magyarország területére 461 000-496 000 főt engedtek szabadon, míg az elcsatolt területekre, valamint Németország szovjet zónájába 150 000-180 000 főt, vagyis összesen 611 000-676 000 egykori magyar állampolgár élte túl a GUPVI lágerrebeli fogságot. Ez a szám az összes szovjet fogságba vetettnek csak maximum a kétharmada. Tehát ennek alapján az összes szovjet fogságba került magyar állampolgár létszáma 926 000 és 1 024 000 közé tehető, vagyis szinte megegyezik a korábbi, más kiindulási alapokkal számított létszámmal. (3. táblázat)

Magyar állampolgárok szabadon bocsátása a trianoni Magyarország területére az NKVD GUPVI közép-, délkelet-európai és szovjetunióbeli légereiből (fő)	
1945	230 000-250 000
1946	20 000-30 000
1947	102 000
1948	84 000
1949	5055
1950–1953	20 000-25 000
Összesen	461 000-496 000
Egykori magyar állampolgárok hazatérése az NKVD GUPVI légereiből a szomszédos országokba és Németország szovjet megszállási zónájába	
1945–1949	150 000-180 000
ÖSSZES SZABADON BOCSÁTOTT EGYKORI MAGYAR ÁLLAMPOLGÁR	611 000-676 000
A szovjet fogságba vetett magyar állampolgárok átlagosan 33-40 százaléka meghalt a fogságban	
Összes szovjet (GUPVI) fogságba került egykori magyar állampolgár	926 000-1 024 000

3. táblázat: A szovjet fogságba vetett magyar állampolgárok létszámának meghatározása a szabadon bocsátottak létszámából kiindulva

LÉTSZÁM-MEGHATÁROZÁS A SZOVJET ADATOKBÓL KIINDULVA

Hogy miért írok létszám-meghatározásról, mikor a szovjet dokumentumokban konkrét adatok vannak?

Először is, mert kommunista dokumentumokkal szemben a korábbi tapasztalatok alapján szkeptikussá vált kutatóban felmerül a kétely, hogy a szovjet forrásokban szereplő számok nem teljesek, hanem csak részei a teljes igazságnak. Ahogy maga Sztálin is mondta: „*Ugyan ki bízhat meg kizárólag az írott dokumentumokban a javíthatatlan bürokratákon kívül? Legfeljebb a levéltári patkányok.*”⁸⁰ Erre vonatkozóan csak néhány példát hadd említsek.

1. Budapest védőinek a valóságos és a Malinovszkij marsall által jelentett létszáma közti hatalmas különbség.
2. A Magyarország felszabadításáról, illetve elfoglalásáról szóló április 4-i dátum és a valóságos, április 12-i dátum közti különbség.⁸¹

⁸⁰ WERTH 2001: 20.

⁸¹ RAVASZ 2016: 413–424.

3. A Budapestről elszállított magyar foglyokat sokszor németeknek állították be, átöltöztetve őket német halottak egyenruháiba.⁸²

4. A Budapest ostroma során hadifogságba vetett civilek egy részét, 12 933 főt – legalábbis ennyi főre vonatkozóan áll rendelkezésünkre szovjet adat – a hadifoglyok nyilvántartásából átsorolták az internáltak nyilvántartásába.⁸³

Ezek a példák kiválóan szemléltetik, hogy a szovjet dokumentumok tartalma alapvetően nem a valóságot, hanem a valóságnak a felsőbb hatóságok által elvárt módozatát tartalmazták.

Másodszor, mert a hadifoglyok adatait túlnyomó többségében csak a szovjetunióbeli céltáborokban vették fel, s akkor sem azonnal, az érkezéskor. Ezért lehetséges, hogy az NKVD GUPVI egyik jelentésében „*az 1945. november 10-i állapot szerint*” az NKVD GUPVI táboraiiban mindössze csak 234 445 fő szerepel „*az összes nyilvántartásba vett magyar hadifogoly*”-ként.⁸⁴ Így azok, akik a nyilvántartásba vétel idejéig meghaltak, vagy akiket szabadon bocsátottak, azok nem szerepelnek a szovjet nyilvántartásokban, nincsenek a szovjet kartonokon.

Harmadszor, azokat, akik nem a trianoni Magyarország területén születtek vagy nem ott laktak, azokat sokszor nem számították magyarnak – legalábbis a magyarországi (hadi)fogolytáborokban biztosan.⁸⁵ Így a Szovjetunióhoz csatolt kárpátaljaiakat sem számították a magyarok közé.⁸⁶ Egyébként is sok probléma volt a magyarság meghatározásában, amelynél időszakonként és helyenként is különbözően állapították meg, pontosabban keveredett a meghatározás jelentése nemzetiség, ország vagy aszerint, hogy mely hadsereghez tartozik az illető személy.⁸⁷

Negyedszer, olyan nemzetiségek, illetve „állampolgárok” is szerepeltek, mint cigány és zsidó, akiket egyik országhoz sem lehetett sorolni. Másrészt nagyon sok Magyarországról német internáltként elszállított személyt egyértelműen a németek közé soroltak, hiába tiltakoztak ez ellen a magyar identitásúvá vált német felmenőkkel is rendelkező személyek.

Mindezek után nézzük meg a rendelkezésre álló szovjet adatokat. Az első, a magyar hadifoglyok létszámára vonatkozó szovjet levéltári adatokat V. P. Galickij százados, egyetemi docens közölte a *Vojennoisztorieszskij Zsurnal* 1990. évi 9. és 10. számában. Már ezekben is két különböző adat szerepelt a magyar hadi-

⁸² HLI HM 25.251./eln. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q. 30.002./pol. – 1945.; BOGNÁR 2012: 61.

⁸³ VARGA 2009: 156.

⁸⁴ A 234 445 fő az NKVD GUPVI kimutatásában szerepel, amelynél a következő szöveg olvasható: „*A Belügyi Népbiztosság [NKVD – B. Z.] táboraiiban lévő magyar hadifoglyok létszámáról az 1945. november 10-i állapot szerint.*” (VARGA 2006: 349.)

⁸⁵ BOGNÁR 2012: 388–389.

⁸⁶ VARGA 2009: 147.

⁸⁷ VARGA 2009: 165.

foglyok létszámára vonatkozóan, 513 767 fő és 526 604 fő.⁸⁸ Ugyanakkor Varga Éva Mária oroszországi levéltári kutatásai alapján hatféle különböző létszámot talált a szovjet dokumentumokban a magyar hadifoglyok létszámára vonatkozóan, amelyek között a már korábban említett három adat is szerepel: 234 445 fő,⁸⁹ 476 975 fő, 501 624 fő, 513 767 fő, 526 604 fő, 541 530 fő.⁹⁰ Hasonlóan különböző adatok láttak napvilágot a szovjet hadifogságban meghalt magyar hadifoglyokra vonatkozóan is az 51 005 főtől⁹¹ a legutóbbi 66 281 főig.⁹²

Varga Éva Mária a regisztrált magyar hadifoglyok számára vonatkozóan a legnagyobb, vagyis az 541 530 főt fogadja el. Jelen sorok szerzője szerint ez az 541 530 fő az a létszám, akiket alapvetően a trianoni Magyarországról valóként regisztráltak a szovjetunióbeli céltáborokban, vagyis csak egy részét alkotják a második világháborús Magyarországról a GUPVI rendszerébe kerülteknek. Ugyanakkor a GUPVI lágerrendszerébe került magyar állampolgárok esetében az a tapasztalat, hogy kétharmad részben a trianoni és egyharmad részben a visszacsatolt területekről származtak a szovjet fogságba kerültek. Ezeknek az arányoknak az alapján a megnagyobbodott területű Magyarországról mintegy 820 500 főt regisztrálhattak, azonban közöttük voltak, akiket nem magyar-ként, hanem németként, románként, szlovákként, szerbként, zsidóként, cigányként stb. vettek nyilvántartásba. Az 1941-es népszámlálási adatok alapján Magyarország 14,7 milliós lakosából 19 százalék vallotta magát a magyartól eltérő nemzetiségűnek.⁹³ Azonban ennél jóval kevesebb lehetett a más nemzeti-ségű magyar állampolgárok száma, ugyanis a civil elhurcolásoknál a magyar és a német nemzetiségen kívüli civileket vagy össze sem gyűjtötték, vagy ha mégis bekerültek a foglyok közé, akkor őket többnyire szabadon bocsátották.⁹⁴

Ugyanakkor a Magyar Nemzeti Levéltárhoz közel 700 000 olyan személyi kárton érkezett meg, amelyen magyar nemzetiségűeket regisztráltak. A különbség valószínűleg abból adódik, hogy ez a szám már tartalmazza azokat a magyarokat is, akik az 1938–1941 között visszacsatolt területről származtak. Ha ez a szám Magyarország korabeli lakosságának csak a magyar nemzetiségűként fogságba esetteket tartalmazza, akkor a 19 százalékos nemzetiségi aránnyal számolva, velük együtt 842 000 fő egykori magyar állampolgárt regisztrálhattak a szovjetunióbeli GUPVI-táborokban. Azonban itt is meg kell jegyezni, hogy a

⁸⁸ GALICKIJ 1990b: 46.; 1990a: 46.

⁸⁹ VARGA 2006: 349.

⁹⁰ VARGA 2009: 161.

⁹¹ STARK 1995: 24.; VARGA 2009: 186.; N. Zs: 1992.

⁹² BONHARDT 2017: 77.

⁹³ GYÁNI–KÖVÉR 2006: 213.

⁹⁴ Lásd Dupka György, Murádin János és Molnár D. Erzsébet vonatkozó írásait: In BOGNÁR 2015: 68–100.; MOLNÁR D. 2015: 91–125.

németeken kívüli, nem magyar nemzetiségűek jóval kisebb arányban kerültek szovjet (hadi)fogságba, mint a magyar vagy a német nemzetiségűek. Mindenesetre ez a 842 000 fős létszám nagyon közel áll a korábbi számítások 820 000 fős eredményéhez. Tehát nagyságrendileg mintegy 800 000 egykori magyar állampolgárt regisztrálhattak a szovjet lágerekben, akik közül mintegy 680 000 fő volt a magyar nemzetiségű.

Azonban ez a létszám nem tartalmazza azokat, akik a fogságba vetés után, a gyalogmenetek alatt, a gyűjtő- és a tranzitáborokban vagy a vasúti szállítások alkalmával haltak meg. Sokan voltak, akik a fogságba vetéstől a szovjetunióbeli céltáborig való eljutásig hét-nyolc hónapot töltöttek el különböző gyűjtő- és tranzitlágerekben, s e hosszú időszak alatt rengetegen haltak meg.⁹⁵ A Német Vöröskereszt a hozzá beérkezett adatok alapján azt állapította meg, hogy a fogságba esett német katonák 20 százaléka el sem jutott a szovjetunióbeli céltáborokig.⁹⁶ Ez az arány nagyjából jellemző a Magyarországról elhurcolt katonákra is, azonban a mindenféle szükséges felszerelés nélkül az utcáról igazoltatás vagy egy kis munka, málenkij robot ürügyén elhurcoltak esetében ez az arány már magasabb, általában 25 százalék körüli. Azonban volt olyan magyar település, mint például Tárnok, ahonnan az elhurcoltak 27 százaléka meghalt már a Kárpát-medencében, főként a bajai, a szegedi vagy a temesvári hadifogolytáborban.⁹⁷ Tehát a Tárnokról elhurcolt civilek több mint 27 százaléka – ugyanis a foksányi lágerben és a Kárpát-medencén kívüli vasúti szállítás alkalmával is haltak meg – még a szovjetunióbeli regisztráció előtt életét veszítette. Tehát, ha a Német Vöröskereszt által rögzített 20 százalékos és a civil elhurcoltak esetében kialakult 25 százalék közötti 21,7%-os halálozási rátát alkalmazzuk – mivel a (hadi)foglyoknak „csak” egyharmada volt civil – a szovjet fogságba vetett magyar foglyokra, akkor a 78,3 százalék, vagyis mintegy 800 000 fő Szovjetunióban regisztrált egykori magyar állampolgár létszámából kiindulva azt kapjuk, hogy a szovjetek összesen 1,022 millió magyar állampolgárt vetettek fogságba a 172 000 négyzetkilométeres, 14,7 milliós Magyarországról.

Tehát mind a magyar, mind a szovjet adatokból kiindulva, kerekítve mintegy 1 millió fő körüli létszámot kapunk a szovjet fogságba esett magyar állampolgárok számára vonatkozóan, akiknek kevesebb, mint 19 százaléka más nemzetiségűnek vallotta magát és mintegy egyharmaduk az 1938–1941 között visszacsatolt területen lakott.

⁹⁵ A magyarországi hadifogolytáborokban eltöltött idő hosszáról, illetve a magyarországi hadifogolytáborokban meghaltak létszámáról bővebben lásd: BOGNÁR 2012: 291–296.

⁹⁶ STARK 1994: 163.

⁹⁷ MUSKOVICS 2017: 64, 68.

Tehát a nyugati hatalmak fogságába került mintegy 300 000 fővel együtt, a Szövetséges Hatalmak (hadi)fogságába került magyar állampolgárok száma 1,3 millió fő. A trianoni Magyarország területére vetítve ez a szám mintegy 900 000 fő.

Hasonló eredményre jutott Korom Mihály és Für Lajos is. Előbbi hazánk mai területére vonatkozóan 850 000-900 000 főben határozta meg Magyarország hadifogoly-veszteségét, amit kivetítve a korabeli Magyarországra 1,2-1,3 millió főt kapunk.⁹⁸ Für Lajos pedig a korabeli, megnagyobbodott ország hadifogoly-veszteségét 1,3-1,4 millió főre tette.⁹⁹

A SZOVJET (HADI)FOGSÁGBA KERÜLTEK HALÁLOZÁSI ARÁNYA

A szovjet fogságba került mintegy 1 millió magyar állampolgárságú személy közül mindössze 451 000-491 000-en tértek, térhettek vissza hazánk mai területére. (3. táblázat) A hiányzó mintegy fél millió emberből 150 000-180 000-re tehető a szomszédos országokba, valamint Németország szovjet zónájába szállítottak száma, tehát 320 000-350 000-re tehető a szovjet fogságból haza nem tértek száma. Stark Tamás ehhez hasonló következtetésre jutott. Számításai szerint 270 000-370 000 fő a szovjet fogságban meghalt magyar állampolgárok száma.¹⁰⁰ Közülük a legtöbben még a szovjetunióbeli céltáborok elérése előtt, valahol útközben, a gyalogmenetek vagy a vasúti szállítás alatt, a magyarországi gyűjtőtáborokban¹⁰¹ vagy a romániai, illetve a szovjetunióbeli átmeneti, elosztótáborokban lelték halálukat. A szovjetunióbeli GUPVI-táborokban 1946-ig volt magas a halálozás – különösen 1943–1945 között.¹⁰² Ugyanakkor meglepően sokan a hazaszállítás folyamán haltak meg. Varga György romániai magyar konzul jelentése szerint az orosz–román határtól Kolozsvárig tartó vasúti szállítás alatt „a hazatértek vesztesége csak az úton minimum 5-10%-os volt”.¹⁰³

⁹⁸ KOROM 1984: 3.

⁹⁹ FÜR 1984: 39.

¹⁰⁰ STARK 2002. Ugyanakkor egy 11 évvel korábbi munkájában 250 000-300 000 főre teszi a szovjet fogságban meghaltak számát. (STARK 1991: 41.) Mindezek az adatok jól szemléltetik a hadifogoly-veszteség témájának bonyolultságát, szerteágazóságát és kutatásának – történelmi léptékkal mérve – kezdeti stádiumát.

¹⁰¹ A gyalogmenetek és a magyarországi gyűjtőtáborokbeli halálozásokról, emberveszteségekről bővebben lásd: BOGNÁR 2017b: 125–128, 320–336.

¹⁰² Erről bővebben lásd: VARGA 2009: 183–188.; BOGNÁR 2018: 744–752.

¹⁰³ GERHARDT 1993: 21.

A különböző dokumentumok, visszaemlékezések összevetése alapján kijelenthetjük, hogy a szovjet fogságban meghaltak aránya átlagosan minimum 33 százalék volt, vagyis minden harmadik fogoly meghalt. A civilként elhurcoltak, vagyis a „málenkij robotosoknál” ez az arány magasabb, átlagosan 40 százalék körüli. Azonban egyes településekről, térségekből elhurcoltak között ennél rosszabb volt az arány. Például Somogy vármegye öt községéből az elhurcoltaknak közel a fele belehalt az embertelen körülményekbe.¹⁰⁴ A Taksonyból elhurcoltaknál 48 százalék halt meg,¹⁰⁵ a Szigetbecséről elhurcoltak 55 százaléka.¹⁰⁶ Sőt a Csonka-Bereg településeiből elhurcoltaknak általában 70-90 százalékuk odaveszett, így például a beregdaróciak 90 százaléka nem élte túl a megpróbáltatásokat.¹⁰⁷ Füzes Miklós a civilként elhurcoltak halálozási arányát véleményem szerint túlzóan a következőképpen állapítja meg: „...*az elhunytak aránya mintegy kétharmados, de az 50%-ot mindenképpen meghaladja.*”¹⁰⁸ Elhalálozásukról a szovjet szervek semmiféle hivatalos értesítést nem adtak, jelentős részük földi útjának végéről még ma sincs semmiféle információ.

Röviden összefoglalva, a katonák által kiszámolt és Stark Tamás által is lényegében átvett 600 000-700 000 hadifogságba esett magyar katonához még hozzá kell adni mintegy 300 000 civilként elhurcoltat, hiszen a Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő csoportjában részt vevő katonatisztek érthetően és logikusan csak besorozott katonákkal számoltak. Egyrészt, mert csak rájuk vonatkozóan rendelkeztek többé-kevésbé pontos, illetve megbízható adatokkal. Másrészt, mert a katonák által is értelmezett hadijog szerint csak katonák kerülhettek hadifogságba. Harmadrészt, a civil elhurcoltak létszámára vonatkozóan legfeljebb csak némi sejtéseik lehettek, de annak meghatározását nem tartották feladatuknak. Tehát leegyszerűsítve a tényeket, a 700 000 katonaként fogságba esetthez még hozzá kell adni a kerekítve, mintegy 300 000 főnyi civil elhurcoltat. Így végeredményként mintegy 1 millió főre tehető a szovjet fogságba került magyar katona és civil állampolgárok létszáma, akiknek 33-40 százaléka nem élte túl a fogság megpróbáltatásait.

¹⁰⁴ ZIELBAUER 1990: 26.

¹⁰⁵ MAKRA-GÁRDONYI 2017: 57.

¹⁰⁶ ZIELBAUER 1990: 22.

¹⁰⁷ SÁRA 1989.

¹⁰⁸ FÜZES 1990: 39.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Hadtörténelmi Levéltár és Irattár Honvédelmi Minisztérium (HLI HM)
 Elnöki (eln.) iratok 1945
 Általános (ált.) iratok 1945
 Békeelőkészítő csoport iratai (Bée. cs.) 2. doboz. A/I. 94/4766
- Magántulajdon
 Feldesz Ádámné Pencz Katalin családja
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltára (MNL OL)
 XIX-J-1-q. Az államigazgatás felsőbb szervei (1862–2014). Külügy (1862–1995). Külügyminisztérium (1862–1995). Hadifogoly osztály (1945–1949)
- 41/2012. (V.25.) OGY HATÁROZAT 2012: 41/2012. (V.25.) OGY határozat a Szovjetunióba hurcolt politikai rabok és kényszermunkások emléknapijáról. *Magyar Közlöny* 62. (2012. május 25.) 10030.
- ARTYEMJEV, N. 1950: *Magyarország felszabadítása*. Budapest, Honvéd Levéltár és Múzeum.
- BOGNÁR Zalán 2000a: Az elmaradt szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény. *Hadtörténelmi Közlemények* 113/4. 861–886.
- BOGNÁR Zalán 2000b: Egy csata utóélete. Budapest ostromának (hadi)fogoly-vesztesége(i). *Studia Caroliensia* 1. 77–87.
- BOGNÁR Zalán 2001: Magyarország második világháborús hadifogoly-vesztesége. In RUSIN, Ukladacs Omelján (szerk.): *60 rokov від počátku Druhoj svitovoï vijni. Materiali mižnarodnoï naukovoï konferencii. 60 éve kezdődött a II. világháború. Nemzetközi tudományos emlékülés előadásainak anyaga*. Uzsgorod, Misztecká liniá. 46–54.
- BOGNÁR Zalán 2004: Budapest és környéke lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba (1944. december – 1945. április). *KÚT* III/3–4. 99–113.
- BOGNÁR Zalán (szerk.) 2009: *„Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerrekbe 1944/45–1955. „Unsere einige schuld War unsere Abstammung...” Die Deportierung der ungarischen und deutschen zivilen Bevölkerung zur Zwangsarbeit („malenkij robot”) in die stalinischen Lager 1944/45–1955. „Our only guilt was our origin...” The deportation of German and Hungarian civil residents for „Malenkey robot” to the camps of Stalin from 1944/45 till 1955*. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre.
- BOGNÁR Zalán 2012: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*. Budapest, Kairosz.

- BOGNÁR Zalán (főszerk.) 2015: „*Itt volt a végállomás*”. *Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949*. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre.
- BOGNÁR Zalán 2017a: *GULAG, GUPVI, „málenkij robot”*. *Magyarok a szovjet lágerbirodalomban*. Budapest, Magyar Napló.
- BOGNÁR Zalán 2017b: *(Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946*. Budapest, Gulághutatók Nemzetközi Társasága – Kairoosz.
- BOGNÁR Zalán 2018: „*Málenkij robot*”. *A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története*. Budapest, Gulághutatók Nemzetközi Társasága – Kairoosz.
- BONHARDT Attila 2017: A szovjet hadifogolytáborokban meghaltak adatbázisa. In KINCSES Katalin Mária (szerk.): *Elhurcolva – távol a hazától. Szovjet fogságban raboskodott és ott meghalt magyarok adatbázisa és tárgyi emlékeik 1941–1955*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 77–78.
- DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor 1987: *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945*. Budapest, Zrínyi.
- DUPKA György – KORSZUN, Alekszej 1997: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- FEHÉR KÖNYV 1950: *Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről*. (Szerk.: Magyar Harcosok Bajtársi Községe Hadifogoly-szolgálat.) Bad Wörishofen, Hungária.
- FÜR Lajos 1984: Mennyi a sok sírkereszt? *Alföld* 35/9. 33–52.
- FÜZES Miklós 1990: *Modern rabszolgaság. „Маленкуйробом”*. *Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban 1945–1949*. Pécs, Formatív Kft.
- FÜZES Miklós 1994: *Embervásár Európában. Hadifogoly magyarok a második világháborúban*. Pécs, Formatív Kft.
- GALICKIJ, V. P. 1990a: Vengerszkije voennoplennije v SzSzsZR. *Vojenno-izstoricseskij Zsurnal* 52/10. 44–54.
- GALICKIJ, V. P. 1990b: Vrazseszkije voennoplennije v SzSzsZR (1941–1945). *Vojenno-izstoricseskij Zsurnal* 52/9. 39–46.
- GERHARDT Éva 1993: Adalékok a magyar hadifogoly kérdés alakulásáról a II. világháború után. A Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság. *Levéltári Szemle* 43/2. 18–34.
- GOSZTONYI, Peter 1964: *Der Kampf um Budapest 1944/45*. München–Zürich, Schnell und Steiner.
- GURKIN, V. 1981: Oszvobozsgyenyije Vengrii. [Magyarország felszabadítása.] *Vojenno-izstoricseskij Zsurnal* 43/4. 65–71.

- GYÁNI Gábor – KÖVÉR György 2006: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris.
- IZSÁK Lajos 1998: *Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990*. Budapest, Kulturtrade.
- JUHÁSZ Gyula 1978: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kossuth.
- KACSUR Iván (főszerk.) 2012: *Zakarpatszkiuhorci i nyimci. internuvannya ta deportacijni proceszi 1944–1945. Arhivni dokumenti i materiali*. [A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatai 1944–1945. Levéltári dokumentumok és anyagok.] Ungvár, Karpati.
- KOROM Mihály 1984: A magyar népi demokrácia első éve. *Valóság* 27/3. 1–9.
- LIPTAI Ervin (főszerk.) 1985: *Magyarország hadtörténete 2*. Budapest, Zrínyi.
- LUKNYICKIJ, Pavel 1980: *Magyar napló*. Budapest, Kossuth – Zrínyi.
- MAJOR Jenő é. n.: *Emléktöredékek. Visszaemlékezés az 1944. március és 1945. július közötti háborús eseményekre*. Budapest, Petit Real.
- MAKRA Mónika – GÁRDONYI Adrienn 2017: *Emlékezz ránk! ...azokra, akik egy „kis munkán” voltunk a Szovjetunióban*. Taksony, Magánkiadás.
- MENCZER Gusztáv 2007: *A Gulág rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere*. Budapest, Századvég Kiadó.
- MOLNÁR D. Erzsébet 2015: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944–1953)*. Debrecen, Debreceni Egyetem BTK. (Doktori disszertáció.) (https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D._E.pdf – letöltve: 2021. szeptember 27.)
- MUNKASZOLGÁLAT é. n.: *Munkaszolgálat*. <https://m.militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasi-csomagok-iskolak-szamara/a-horthy-korszak-hadereje/a-horthy-korszak-hadereje-hadszervezet-a-katonai-munkaszolgalat> – letöltve: 2021. szeptember 3.
- MURÁDIN János Kristóf 2004: A megtizedelt város. *Korunk* 3/10. 57–65.
- MUSKOVICS Andrea Anna 2017: Civilek elhurcolása Érdről és környékéről, 1945. január 8. In BOGNÁR Zalán – MUSKOVICS Andrea Anna (szerk.): *Budapest, Kárpát-medence – 'málenkij robot', emlékezet. Gulágkutatók VII. nemzetközi konferenciájának kötete*. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága. 59–72.
- N. Zs.: Megnyíltak az orosz levéltárak. Az Új Magyarország közli a névsort. *Új Magyarország* 2/61. (1992. március 14.) 3.
- POLIAN, Pavel 2004: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR*. Budapest–New York, CEU Press.
- RÁNKI György 1978: *1944. március 19. Magyarország német megszállása*. Budapest, Kossuth.

- RAVASZ István 1999: Budapest hadszíntérré válásának tényezői 1944–1945-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 112/1. 125–141.
- RAVASZ István 2016: Az utolsóság elsősege. Adalékok a magyarországi harcok befejezéséhez – 1945. április. In ANKA László – HOLLÓSI Gábor (szerk.): *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján* II. Budapest, Veritas Történetszerző Intézet – Magyar Napló. 413–424.
- ROMSICS Ignác 1999: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.
- SÁRA Sándor 1989: *Csonka-Bereg*. (Dokumentumfilm.)
- STARK Tamás 1989a: Hadifoglyok békében. *Mozgó Világ* 15/10. 98–106.
- STARK Tamás 1989b: *Magyarország második világháborús embervesztesége*. Budapest, MTA TTI.
- STARK Tamás 1991: „A magyarokat meg kell büntetni”. *História* 13/5–6. 39–41.
- STARK Tamás 1994: Budapest ostromának emberveszteségei. In RAVASZ István (szerk.): *Hadtudományi Tájékoztató 1994/10. A budapesti csata 1944–1945. Az 1994. december 15–16-án megtartott tudományos ülés anyag*. Budapest, HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály. 159–164.
- STARK Tamás 1995: Magyarok szovjet fogságban *História* 17/2. 21–24.
- STARK Tamás 2002: Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban. *Kortárs* 2002/2–3. 69–82. (<https://epa.oszk.hu/00300/00381/00055/stark.htm> – letöltve: 2021. szeptember 13.)
- STARK Tamás 2006: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, Lucidus.
- STOMM Marcell 1990: *Emlékiratok*. (Sajtó alá rendezte: Gallyas Ferenc.) Budapest, Magyar Hírlap Könyvek.
- SZABÓ Péter 1994: Magyar honvéd alakulatok Budapest védelmében. In RAVASZ István (szerk.): *Hadtudományi Tájékoztató 1994/10. A budapesti csata 1944–1945. Az 1994. december 15–16-án megtartott tudományos ülés anyag*. Budapest, HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály. 69–87.
- SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert é. n.: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945*. Budapest, Püldo.
- SZAKÁCS Sándor – ZINNER Tibor 1997: *A háború „megváltozott természete”. Adatok, adalékok, tények és összefüggések 1944–1948*. Budapest, Génus Gold.
- SZITA Szabolcs 2008: Németországba deportált zsidók szovjet fogságban. *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv* 2008. 331–348.
- SZOVJET TÁBOROK MAGYAR FOGLYAI é. n.: *Szovjetunióba elhurcoltak. A GULÁG és GUPVI táborokban fogvatartott magyarokról készített adatbázisok*. <https://adatbázisokononline.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak> – letöltve: 2021. szeptember 1.

- TÓTH Sándor 1975a: A Budapesten körülzárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása. In SZÁVA Péter (szerk.): *Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből*. Budapest, Zrínyi. 245–284.
- TÓTH Sándor 1975b: *Budapest felszabadítása 1944–1945*. Budapest, Zrínyi.
- UNGVÁRY Krisztián 1998: *Budapest ostroma*. Budapest, Corvina.
- VARGA Éva Mária (főszerk.) 2006: *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*. Moszkva–Budapest, ROSSZPEN – MKTTK.
- VARGA Éva Mária 2009: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében*. Budapest, Russica Pannonicana.
- VERESS Lajos 1973: *Magyarország honvédelme a második világháború előtt és alatt* III. München, k. n.
- VIDA István (szerk.) 2005: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*. Budapest, Gondolat.
- WERTH, Nicolas 2001: A Szovjetunió, avagy a terror uralma. Deportálás, Gulag, éhínségek. *Rubicon* 12. 2001/4–5. 17–20.
- ZAHAROV, Matvej 1973: *A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944–1945*. Budapest, Zrínyi.
- ZIELBAUER György 1990: *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945–1955*. Szombathely – Vép, Pannon Műhely.

MORE OR LESS THAN 1 MILLION? HEADCOUNT NUMBER AND LOSS OF LIFE OF HUNGARIAN CITIZENS IMPRISONED IN SOVIET (MILITARY) CAPTIVITY BETWEEN 1941 AND 1945

The number of Hungarians captured by the Soviets during the Second World War is still a matter of debate – historians define various numbers of headcounts between 600,000 and one million. There are several reasons behind these large differences in numbers, of which the most important are the following: 1.) On one hand the territory of Hungary was different before and after the war for which the information is confused as between the contemporary and the present-day historical data, respectively; it is not indicated in many cases whether the given data applies to Hungary after Trianon or after World War II, when the population was more than one and a half times larger. 2.) On the other hand, during the World War, the Hungarian authorities could not register accurately those who were captured, therefore several estimates exist. 3.) Third, the Soviet data also show a large variance. There are several other reasons. Thus, for example, it was not always clear who was considered Hungarian: in some cases it is those who were of Hungarian nationality; at other times those who were Hungarian citizens; and sometimes those who served in the Hungarian army.

Even these factors show the extreme complexity and diversity of the question, the pitfalls and difficulties of researching it. In the present essay, I undertook to examine the background of these data and calculations as well as to establish a headcount number that is based on the possibly most solid and widest resource base. I will also present the composition of prisoners as well as their mortality and survival rates.

According to calculations based on various Hungarian and Soviet data, about one million Hungarian citizens – 2/3 of them soldiers and 1/3 of them civilians – were taken from the contemporary Hungary to Soviet captivity, approximately 90% as prisoners of war and approximately 10% as interns. About 1/3 of those captured by the Soviets died.